

OSMANLI DEVLETİ'NDE SARRAFLARIN MÜLTEZİMLERE KEFİLLİĞİ*

Nuran Koyuncu**

ÖZET:

Osmanlı Devleti'nin vergi tahsilinde uyguladığı iltizam sisteminde mültezimlerin vergi tahsilini üstlenebilmeleri güvenilir bir kefil bulmalarına bağlıydı. Böylece sarraflar, mültezimlere hem kefil olup hem de onlar adına hazineye taahhütlerde bulunmaya başladılar. Sarraflar aynı zamanda mültezimlerin peşin ödemelerdeki nakit para ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. Hazine-sarraf ve mültezim arasındaki hukuki ilişkide en temel problem ödemelerin aksamasıydı. Bu aksamalar, özellikle Tanzimat'tan sonra merkezi hazine tarafından alınan çeşitli tedbirler yoluyla önlenmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Sarraf, Mültezim Kefalet, İltizam Sistemi, Malikâne.

MONEY-CHANGERS GUARANTEE FOR LEASEHOLDERS IN THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT:

In Ottoman Empire, leaseholders' taxing power depended on finding a reliable guarantor in the tax farming system. Thus money-

---

* Bu çalışmanın bir kısmı ve özet şekli 21/22 Aralık 2012 tarihinde gerçekleştirilen I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Öğretim Üyesi

changers began to vouch for leaseholders and to make commitments for them to the treasury. Money-changers also fulfilled the needs of leaseholders in cash in advance. The most fundamental problem in relationship between treasury, money-changers and leaseholders was a delay in payments. The central treasury tried to prevent such delays by means of various measures, particularly after the era of Tanzimat reforms.

Keywords: Money-changers, Leaseholders, Tax farming system, Guarantee, Manor.

I. GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nde sarraf denilen esnaf kesiminin mali alanda bazı kritik rolleri üstlendikleri görülmektedir¹. Vergi tahsilinin özel sektöre devri niteliği taşıyan iltizam sisteminde mültezimlerin vergi toplama hakkını elde edebilmelerinin güvenilir bir kefil bulma şartına bağlanması ve para finansmanında kaynak gereksiniminin doğması gibi sebepler sarrafları ön plana çıkardı. Böylece çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan bu grup o dönemde para finansmanı yanında, iltizam sisteminde mültezimlerin devlete olan borçlarına kefil olarak halkayı tamamlayan önemli bir unsur olarak yerlerini aldılar. Mültezimlerin hazineye olan borçlarının sarraf güvencesiyle temin edilmesi esasen merkezi hazineye sabit bir gelir temin eden sigortaydı. Osmanlı Devleti’nde bankacılık sektörünün sarraflarca başlatıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu teminin, adeta bir banka vazifesi ifa ettiği söylenebilir.

Ağır bir ücret karşılığında elde ettikleri beratlarda bulunan kuyruklu imzaya izafeten kendilerine “Kuyruklu Sarraf” da² denilen bu grubun sarraflığa ait muameleleri uzun bir dönem hazine bünyesinde kurulan

---

¹ Cezar Y., “The Role of the *Sarrafs* in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *Frontiers of Ottoman Studies*, (ed. Colin İmber-Keiko Kiyotaki), Vol. 1, New York 2005, s. 61.

² Tabakoğlu, A., *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay, İstanbul 1985, s. 122.

çeşitli meclis ve komisyonlar aracılığıyla yürütüldü. 1865 tarihli nizamnameyle ise bu yetki Divan-ı Muhasebat'a devredildi.

Çalışmada sarraf esnafının, iltizam ile başlayıp malikâne sisteminde devam eden garantör rolü ve sarraf, mültezim ve hazine arasındaki hukuki ilişki ve sonuçları ele alınmıştır

II. TİMAR SİSTEMİNDEN İLTİZAMA

Sarrafların kefaletinin, belirli bir bedel karşılığında vergi gelirlerinin özel kişilere devredildiği “iltizam sistemi” ile birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Tımar sisteminden iltizama geçiş sürecinin ve daha sonraki gelişmelerin bilinmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İltizam sistemi öncesinde yaygın bir şekilde uygulanan tımar sisteminde, vergi toplama işlemini bir kısım asker ve görevliler üstlenmişti³. Bu görevlilere, belirli bölgelerden ve faaliyetlerden kendi nam ve hesaplarına vergi toplama hakkı devredilerek hem çeşitli kamu hizmetleri yerine getiriliyor hem de kolay ve masrafsız bir şekilde vergilerin toplatılması sağlanıyordu. Ancak bu sistem XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulma belirtileri göstermeye başladı. Fetihlerin durması sebebiyle hazine doldurulamadı. İskân politikasının uygulanamamasına bağlı olarak artan nüfus, olumsuz ekonomik şartlarla birleşince sosyal karışıklıklar başladı⁴. Savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılmış merkez ordularının önemini arttırması Osmanlı maliyesini önemli bir yükün altına soktu⁵. Tımarlar zamanla ehil olmayan kimselere verildi. Dirlikler çeşitli

³ Pamuk, Ş., Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi -1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 41-42.

⁴ Yücel, Y., “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, Belleten, C. XXXVIII, No: 152, 1974, s. 689; Cin, H.- Akyılmaz, G., Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1995, s. 332.

⁵ Batmaz, E. “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2000, s. 39.

padişahlar döneminde ıslah edilmek istense de başarılı olunamadı⁶. Girilen uzun savaşlar nedeniyle ülke ekonomisi daha da yıprandı⁷. Aynı zamanda devletin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal yapısının temeli olan tımar sisteminin çöküşü tüm kurumları etkiledi⁸. Bu durum alternatif vergi toplama usullerini gündeme getirdi⁹.

Farklı görüşler olmakla birlikte iltizam usulünün başlangıcı Fatih devrine kadar götürülür¹⁰. Dolayısıyla tımar sistemi devam ederken, bazı bölgelerde iltizama zaten geçilmişti. Bu sistemin uygulanmasındaki temel amaç, belirli askeri görevler karşılığında sipahilere dağıtılan miri toprak gelirlerini, doğrudan doğruya hazineye toplamak ve böylece hazine gelirlerini artırmaktı. İltizamda, mukataa olarak adlandırılan vergi kaynakları, sarrafların güvencesi altında, hazineye bir bölümü peşin ödenmesi gereken belirli birer yıllık bedel karşılığında kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere açık artırma yoluyla kiralanırdı¹¹. Mukataadan elde edeceği gelirin iltizam bedeli üzerindeki kısmı mültezimin kârı idi. Mukataaların yıllık gelirlerinin asgari kıymeti maliye görevlileri tarafından tespit edilip hazine defterlerine işlenirdi. Mültezimler, açık artırma konusu olan mukataayı gelir ve masraflarını tahmini olarak değerlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödeyebileceği rakamı önerirdi¹². Her mukataanın bulunduğu bölgede sürekli bir rekabet içinde tutulan taliplerin kadiya yahut mahallin en büyük maliye yetkilisine (defterdar, muhassıl vb.) yaptıkları başvuru ile işlem başlardı. Aday bu

⁶ Akdağ, M. “Tımar Rejiminin Bozulması”, DTCFD, C. III, Sy. IV, 1945, s. 419-431; Cin, H., Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 3. Bas, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1992, s. 82-85.

⁷ Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, 3. Bas, C. I, Ankara, 1983, s. 326 vd.

⁸ Cin, H.-Akyılmaz, G., Türk Hukuk Tarihi, 4. Bas, Sayram Yay, Konya 2011, s. 501.

⁹ Issawi, C., The Economic History of Turkey-1804-1914, The University of Chicago Pres, Chicago and London 1980, s. 1 vd.

¹⁰ Genç, M., “İltizam”, TDVİA, C. 22, s. 154.

¹¹ Sencer, M., “Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, Amme İdaresi Dergisi, C. 17, Sy. 2, 1984, s. 36.

¹² Halil CİN- Gül AKYILMAZ, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1995.(Feodalite), s. 340-341.

başvuruda ödeyeceği meblağı, ne kadarını peşin ödeyeceğini, kefillerine ait liste ile her bir kefilin taahhüt ettiği meblağı ve kabulünü istediği diğer şartları belirtirdi. Kadı en uygun şartlarda en yüksek meblağı teklif eden adayın ödemeye yeterli mali gücünün olup olmadığını denetlerdi. Benzer bir denetim kefiller için de yapıldı. Hatta kadı taahhüt edilen kefalet meblağını ödeme gücüne sahip olup olmadıklarını anlamak üzere evlerine kadar gider, güvenilir şahitlerin de ifadeleriyle durumlarını kayıt altına alır ve arz tezkiresini hazırlayarak merkeze yolları¹³. En yüksek teklifi yapan mültezim bir ila üç yıl arasında değişen bir süre için ilgili mukataanın vergilendirme hakkını devralırdı¹⁴.

XVI. Yüzyılın ortalarına kadar merkezi hazineye ait vergi gelirleri, tımar sistemi ile iltizam usulü birbirlerini tamamlayarak karşıladı. Sonrasında tımar, zeamet ve has adıyla dirliklerin görevlilere tahsisıyla elde edilen mali gelirler, giderek mukataalaşma sürecine girdi¹⁵. XVII. Yüzyılda merkezi hazinenin kaynak gereksiniminin artması ve nakdi ekonominin önem kazanmasıyla tımar yoklamaları daha da katılaştı. Görevlerini ifa etmeyenlerin dirlikleri ellerinden alınıp, ayrı bir mukataa teşkil edilmek üzere merkezi hazineye intikal ettirildi. Bu arada ellerindeki dirliklerin hâsılsız olduğu gerekçesiyle kendi istekleriyle tımar ya da zeametlerinden feragat edenler de bulunuyordu. Küçük dirliklerden başlayan mukataalaşma süreci zamanla beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına da sirayet etti. 1697 yılında Anadolu'da birçok sancak, sancaklıktan ref olunarak malikâne olarak satıldı. Bununla birlikte 18. Yüzyılda sancak mukataalarının sık sık el değiştirdiği ve iltizamın kâh

¹³ *Genç*, İltizam, s. 154.

¹⁴ *Cin*, H.-*Akgündüz*, A., *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Bas, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1995, s. 318; *Genç*, M., "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973 (ed: Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 233-234.

¹⁵ *Barkan*, Ö.L. "1070-71/1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", İFM, XVIII-4, 1960, s. 328.

malikâne, kâh süreyle sınırlı olarak ya da tekrar sancak olarak tevcih edilmesinde kararsızlıklar yaşandığı görülmektedir¹⁶.

1695 yılında mukataalar belirli bir süreye tabi tutulmadan kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlandı¹⁷. Malikâne adı verilen bu sistem kısa sürede yaygınlık kazandı ve merkezi hazineye ait mukataalar malikâne mukataa olarak özel kişilere satıldı¹⁸. Malikâne sisteminin belirgin özelliklerinden birisi mültezimin ödemesi gereken peşin bedelin iltizamla kıyaslanamayacak derecede yüksek olmasıydı¹⁹. Ayrıca mültezimin malikâne üzerinde ekonomik hakları yanında bir kısım idarî ve inzibatî hakları da bulunuyordu. Bu da yerel grupların güçlenmesine neden oldu. Diğer taraftan mukataaların, sahibi hayatta iken el değiştirmesi veya vergi toplama işini mültezimin bizzat kendisinin yapmaması gibi sebepler bir hiyerarşi zincirini doğurdu²⁰ ve taşra yönetimindeki çözülme giderek hızlandı.

Nihayet Tanzimat Fermanı'nda "... alât-ı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizamat usul-ı muzırır"ının kaldırılacağı açıkça ifade edildi²¹. Böylece iltizam kaldırılarak 1840 yılında vergiler, maaşlı memurlar vasıtasıyla "emanet usulüne" göre toplanmaya başlandı. Gayrimüslim cemaatlere, haraç ve askeri bedel kendileri tarafından tahsil edilerek hükümete teslim edebilmeleri hakkı verildi. Mültezimlerin yerine gelen muhassıllar yoluyla sorunların çözüleceğine inanılıyordu. Ancak çok da zaman geçmeden hiç bir şeyin değişmeyeceği anlaşıldı. Bunun temel sebebi muhassıl ve diğer görevlilerin büyük bir çoğunluğunun daha önceki dönemde görev yapmış

¹⁶ *Batmaz*, İltizam, s. 39-43.

¹⁷ *İnalçık*, H., "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım, (ed.Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s. 21-22.

¹⁸ *Batmaz*, İltizam, s. 42.

¹⁹ *Genç*, İltizam, s. 156-157

²⁰ *Bay*, A., Trabzon Eyaleti'nde Mütagalibe Hareketleri ve Âyanlık, (doktora tezi), Erzurum 2007, s. 91.

²¹ *Genç*, M., "Osmanlıda İltizam Rejimi ve Değişmeleri", Akademik Tarih, www.akademiktarih.com, erişim 13.06. 2012; *Tabakoğlu*, Osmanlı Maliyesi, s. 126 vd.

olan kişiler olmasıydı. Muhassıllar mültezimlerin yaptığı baskı ve zulmü devam ettirdi²². Emanet usulünde başarı elde edilemeyince iltizama geri dönüldü²³. İltizam ile ilgili şikâyetlerin doruğa ulaştığı zirai üretimde ise emanet usulüne bir yıl daha devam edildi²⁴. Tanzimat'tan itibaren vergi toplama usulünde tercih kısa bir süre emanet sisteminin lehine değişmesine rağmen, iltizam tüm aksaklıklarıyla birlikte tam olarak tasfiye edilemeden imparatorluğun sonuna kadar yaşamaya devam etti.

III. SARRAFLARIN MÜLTEZİMLERE KEFALETİ

Sarraflar, Osmanlı Devleti'nin vergi/iltizam sektörünü finanse eden gruptu. Maliye hazinesinde yapılan ihalelere mültezimler sarrafların kefaleti ve taahhüdü ile katılır²⁵, artırmalarda güvenilir bir taahhüt sarrafi göstermeyenlerin teklifleri çok yüksek olsa bile red edilirdi²⁶. Dolayısıyla mültezimlerin vergi tahsilini üstlenebilmeleri için muhakkak muteber bir kefile ihtiyaçları vardı²⁷. Ayrıca mültezimler taşrada buldukları için zaman zaman kapı kethüdaları aracılığıyla ihaleye katılırlar, bu durumda taahhütler, sarraflar ile birlikte vekâleten kapı kethüdalarınınca üstlenilmiş olurdu²⁸.

A. SARRAFLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE UZMANLAŞMASI

İltizam sisteminin önemli bir parçası olan sarrafların banker sıfatıyla gün yüzüne çıkmaları esasen Abbasiler dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde “cehbez” adı verilen sarraflar, çek niteliğinde

²² Uzun, A., “Tanzimat Döneminde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar 1840-60”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 39. Seri, İstanbul 2001, s. 100.

²³ Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, (çev. Ali Reşad), Kaknüs Yay, İstanbul 1999, s. 277-278.

²⁴ Genç, İltizam Rejimi, erişim 13.06.2012.

²⁵ BOA, C.ML, Nu: 330/13542, 05/N /1167 (Hicri).

²⁶ BOA, C.ML, Nu: 323/13334, 07/Za/1257 (Hicri).

²⁷ BOA, A.AMD, Nu: 5/76, 08/L /1264 (Hicri); BOA, C.ML, Nu: 206/8520, 23/S /1266 (Hicri).

²⁸ Bay, Ayanlık, s. 231-234.

bir belge düzenleyerek bir yerden başka bir yere para gönderirler ancak faiz işi yapmazlardı²⁹.

Osmanlı dönemine geldiğinde sarrafların çeşitli şekillerde sınıflandırıldıkları görülmektedir. Bunlardan birincisi sarraf esnafı olarak adlandırılan esnaf teşkilatına bağlı bulunan ve gedik sahibi olan gruptu³⁰. Bu gurubun iltizam sistemi öncesinde de yine ödünç verme işlemleriyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Ancak esnaf olarak bazı sınırlamalara tabiydiler. Örneğin diledikleri kıymette ödünç altın verebilmek için altın toplamaları yasaklanmıştı, aksi takdirde malları müsadere edilir, siyaset uygulanırdı³¹. Aynı zamanda İstanbul'daki birçok sarraf, padişah ve ileri gelen bürokratların şahsi servet ve finans işlerini de yürütürlerdi³². Zamanla bu zümre, para işlemleri konusunda uzmanlaştı ve sermayelerini giderek artırdılar³³.

Sarrafların önemli bir kısmı ise Hazine-i Amire ve Darphane-i Amire'de resmi görev ifa etmekteydi. Esasen sarrafların en etkili olduğu alan iltizam sistemiydi. Nihayet 3. Mustafa döneminden itibaren Hazine-i Hassa ve Darphane sarraflığına kadar yükselerek merkezi hazinedeki yerlerini aldılar. Hazine sarrafi veya bezirgan sarrafları olarak adlandırılan

²⁹ Yeniçeri, C., "Cehbez", TDVİA, C. 7, s. 222.

³⁰ Cezar, The Role of the Sarrafs, s. 62.

³¹ Kanuni devri eyâlet kanunnamelerinin "Kanun-ı Dâr'id-darb; Nukra ve Hasene" kısmında yer alan "ve bundan gayri dergâh-ı mu'allâya şöyle arzolundu ki, şehrin sarrafları dâima il üzerine çıkub karye be karye yürüyüb her kimde altun bular ise alub hıfz edüb sonra miri için altuna hâcet oldukda kimesnede bulunmayub zaruretle tüccâr sarraflara mürâca'at edüb anlar dahi diledükleri kıymete verürlermiş. Bu husus dahi men olundu. Min ba'd beğlerbeği nâzır-ı emvâl ma'rifetiyle sarraflara yasağ edeler ki, bir ferd aslâ il üzerine çıkub altun cem etmeyeler. Ba'd-et-tenbîh eslemeyüb yine bu vaz'ı ederlerse, malları girift olunub kendülerüne siyâset oluna". Akgündüz A., Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, (Kanuni devri), C. 6, FEY Vakfı Yay, İstanbul 1993, s. 140.

³² 3. Mustafa döneminden itibaren hazine-i hassa ve darphane sarraflığı Ermeni Duzoğulları'na verildi ve 100 yılı aşkın bir süre bu ailenin elinde kaldı. Durukan, M. Y., "Resmen Hortumlanan Banka", Aksiyon Dergisi, 22 Aralık 2001, www.aksiyon.com.tr. erişim 15.11.2012.

³³ Gürsel, S., "Osmanlı Dış Borçları", Osmanlı, İktisat (Edit: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), C. 3, Ankara 1999, s. 390.

bu sarrafların mukataaların kaydıhayat şartıyla ihale edilmeye başlanmasıyla iltizam sektöründeki etkinliklerinde herhangi bir azalma yaşanmadı³⁴. Aksine, bu şekilde verilen mukataanın vergisi iltizama göre daha yüksek olduğundan bu bedeller sarraflarca ödenmeye devam edildi. Hükümet, 1813'te eyalet ve sancak dâhilindeki mukataaların vali ve sancak mutasarrıflarına ihale edilmesi yönünde bir karar aldı. Bu kapsama daha ziyade malikâne olarak idare edilen mukataalar girmektedir ve aynı şekilde vali ve sancak mutasarrıflarının da güvenilir bir sarrafi kefil göstermeleri zorunlu oldu³⁵.

Bu şekilde sarraflar bir yandan taşrada malikâne sisteminin iyi işleyebilmesi, diğer yandan İstanbul'da çeşitli sektörlerin kredi gereksinimlerini karşılıyordu³⁶. Başlangıçta her mültezim, büyük bir kısmı mukataanın bulunduğu bölgede yerleşmiş küçük sermaye sahiplerinden oluşan kefiller grubuna dayanmaktaydı. Kısa bir süre sonra bu sarrafların yerini, uzmanlaşan, büyük merkezlerde ve genellikle de İstanbul'da yoğunlaşmış âdete bir kredi kurumu olarak örgütlenmiş sarraflar topluluğu aldı³⁷.

XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise devlet artık Avrupa sermaye çevreleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan sarraflar aracılığıyla kısa vadeli borçlar almaya bile başlamıştı³⁸. Bu gelişim 1840 yılında Bank-ı Dersaadet adıyla ilk bankalarını kurmalarıyla devam etti. Bu tarihten itibaren İstanbul sarrafları, sahip oldukları sermaye sayesinde ekonomi çevrelerinde Galata bankerleri olarak anıldılar³⁹.

³⁴ Cezar, *The Role of the Sarrafs*, s. 62.

³⁵ Akyıldız, A., "Sarrafılık", TDVİA, C. 36, s. 164.

³⁶ Cezar, Y., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 136; Pamuk, *İktisadi Tarih*, s. 82.

³⁷ Genç, *İltizam*, s. 155vd.

³⁸ Koraltürk, M., "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", *Osmanlı, İktisat* (Edit. Cem Oğuz, Kemal Çiçek), C. 3, Ankara 1999, s. 446.

³⁹ Toprak, Z., "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1985, s. 760-761; Kazgan, H., *Galata Bankerleri*, TEB, Orion Yayınevi, Ankara 2005, s. 10.

Fatih Sultan Mehmed döneminden XVIII. yüzyıla kadar Rum ve Yahudilerin sarraflık mesleğinde ön planda olduğu görülmektedir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların hemen tamamı gayrimüslimdi ve yaklaşık % 85'i Ermeni'ydi^{40 41}. 1842 yılında Irganyan, Uzun Artinoğlu, Gelgeloğlu, Bogos, Tıngiroğlu adlı sarraflar Anadolu ve Rumeli kumpanyalarını kurmuş, devlet varidatını toplayıp devlet adına ödemede bulunuyorlardı. Gümrük gelirini ise yıllarca Cezairoğlu Mıgırdıç adında bir sarraf iltizam ediyordu⁴².

B. SARRAFLARIN ESNAFLIĞA İLİŞKİN MUAMELELERİ VE SINIFLARI

İstanbul'da yer alan sarraflar kefalet sisteminde daha etkindi. Taşradaki sarraf esnafı ise genellikle mültezimlerin şahsi işlemleriyle uğraşırlardı⁴³. İltizam bedellerinin yüksek olması, mültezimin parasal açıdan desteklenmesini gerektiriyordu. Diğer taraftan mültezimlere kefil olabilecek sarrafların özellikle itibar açısından muteber olması şarttı⁴⁴. Tüm bunlar mültezimlerin İstanbul sarraflarını tercih etmesini zaruri hale getirdi.

Kefil olabilecek sarrafların esnaflığa ait işlemleri uzun bir süre hazine bünyesinde kurulan çeşitli meclis ve komisyonlar aracılığıyla halledildi. 1865 tarihli nizamnameyle bu tür muamelelerde Divan-ı Muhasebat'ın yetkili olduğu kabul edildi. 1867 tarihli "Sarrafan Nizamnamesi"yle de Divan-ı Muhasebat'ın bu yetkisi pekiştirilirken,

⁴⁰ *Akyıldız*, Sarraflık, s. 163; *Cezar*, The Role of the Sarrafs, s. 64.

⁴¹ Bu sarrafların en tanınmışları Lorando Tubini, Korpu, Baltazzi, Stefanoviç, Shilizzi, Negroponte, Coronio ve Alberti idi. Köçeoğlu, Mıroğlu gibi Ermeni, Kamondo, Fernandez gibi Yahudi ve Ogenidi Mavrogordato, Zarifi, Zafiropulo ve Bogos gibi Rum asıllı gayrimüslim sarraf-bankerler ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ön planda oldular Bkz. *Özdemir*, B., Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay, Ankara 2010, s. 14.

⁴² *Durukan*, Banka, 2012; Sarraf isimleri listesi için bkz, *Cezar*, The Role of the Sarrafs, s. 69 vd.

⁴³ *Bay*, Ayanlık, s. 141.

⁴⁴ BOA, *J. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

sarraflarla ilgili uyuşmazlıkların çözümü muhâkemat dairesinde kurulan “heyet-i muhtelite” ye devredildi⁴⁵.

Sarraf tayini mukataa emininin teklifi darphane nazırının onayı ve padişahın beratıyla olurdu⁴⁶. Sarraflar, en üst derecesi sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sâni olmak üzere “itibar” esas alınan bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktaydı. 1867 Nizamnamesi öncesinde sınıf-ı evvel ve sânde olanlar ile sonradan dâhil edilecekler “Berat-ı Âli” verilmekteydi. Ne var ki bu sınıflara girebilmek çok da kolay değildi. Zira Bab-ı Ali’ye yapacakları başvuru, önce Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından incelenir ardından sarraflar kethüdasına havale edilirdi. Burada, kethüda muavini ve esnaftan muteber kişilerin altısının imza ve tasdikinden sonra tekrar Divan-ı Muhasebat Riyasetine gelen başvuru, hazine tarafından beratı verilmek üzere bir yazıyla Bab-ı Âli’ye arz olunurdu⁴⁷.

Attıkları imzaya izafeten kendilerine kuyruklu sarraf da denilen bu zümre, kefil oldukları mültezimlerden veya mukataalardan büyük gelirler elde ederlerdi. Ancak Berat-i Âli alabilmeleri ağır bir bedel ödemelerine bağlıydı⁴⁸. 1867 tarihli Sarraflan Nizamnamesi’ne göre bu bedel, sınıf-evvele girenler için 7.000, babasından intikal edenler için ise 5.000 kuruştur. Sınıf-ı sâni olanlar, 1.500, intikal edenler ise 1.000 kuruş ödemekteydi⁴⁹.

Sarraf esnafının bu şekilde sahip olduğu sınıf ve şöhretlerine ait kayıtlar Divan-ı Muhasebat tarafından tutulurdu⁵⁰.

C. HUKUKİ AÇIDAN SARRAFLARIN KEFALETİ

İltizam sisteminde sarraflar iki ayrı görevi üstlenmekteydi. Birincisi, mültezimlere para finansmanı, yani ödünç para verilmesi karz, diğeri ise kefalettir⁵¹.

⁴⁵ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

⁴⁶ *Akyıldız*, Sarraflık, s. 163.

⁴⁷ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

⁴⁸ *Toprak, Z.*, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yay, Ankara 1982, s. 133.

⁴⁹ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

⁵⁰ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

İslam hukukunda para ödöncü (karz) kabul görür, ancak karzın bir menfaat karşılığında yapılması yasaktır. Esasen karz maddi bir karşılığın gözetilmediği bir iyilikten ibarettir⁵². Karzda esas amaç, ödünç alanın o şeyi kullanması ve ondan yararlanmasıdır. Karz, kural olarak faizsiz bir ödünçtür⁵³. Bu açıdan bakıldığında sarrafların borcu aynıyla değil, faiziyle talep etmesi İslam hukukundaki karz akdine aykırı niteliktedir.

Kefalet ise gerek Kur'an'da gerekse Hz. Peygamber'in hadisleriyle kabul görür. "Kralın su kabını yitirdik, onu getirene bir deve yükü bahşiş var, ben de buna kefilim"⁵⁴ ayeti ile Hz. Yusuf'un babasının diğer çocuklarına: "Onu bana kesin olarak geri getireceğimize dair Allah'tan bir teminat getirmediğe, onu asla sizinle göndermem"⁵⁵ ayeti, kefalet akdinin meşru' ve sahih olduğunu gösterir. "Kefil öder" hadisi de "borcun tekeffül" edilmesi ve kefaletin delillerindendir⁵⁶. Kefaletin ilk tanımlarından olan "güvence sağlamak üzere kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine katılmasını gerektiren bir akid" şeklindeki Serahsi'ye ait tanım özellikle Hanefi ekolü içerisinde özü değiştirilmeden büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Sonraki dönem Hanefi hukukçuları ise tanıma talep sorumluluğu kavramını da ekleyerek "mutalebe" (talep sorumluluğu) hususunda kefilin zimmetini asilin zimmetine bitişirmek şeklinde tanımlamışlardır. Mecelle'de de bu tanım teyit edilmiştir⁵⁷.

⁵¹ Sözlükte "kesip koparmak, karşılık vermek", mekânla ilgili olarak kullanıldığında "çaprazından dolaşip gitmek" gibi anlamlara gelen karz, terim olarak "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç / borç verme" demektir. *Apaydın*, H.Y., "Karz", TDVİA, C. 24, s. 520; Bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi anlamında fıkıh terimi. *Apaydın*, H.Y., "Kefalet", TDVİA, C. 25, s. 169.

⁵² *Yazır*, E. M.H, Hak Dini Kur'an Dili, C. II, Feza Yay, İstanbul, s. 822.

⁵³ *Zaim*, Sebahattin, İslâm-İnsan Ekonomi, Yeni Asya Yay, İstanbul 1995, s. 37; *Apaydın*, Karz, s. 523.

⁵⁴ Yusuf (12), 72

⁵⁵ Yusuf (12), 66.

⁵⁶ *Buhari*, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmil, Sahihu'l-Buhari, , I-VIII, İstanbul 1401, Kefale, 3.

⁵⁷ *Apaydın*, Kefalet, s. 169.

Bununla birlikte İslam hukukunda kefilin ödediği bedelin bir karşılık alınarak yapılması kabul görmez. Bir bedel karşılığında kefil olmak batıldır, bunun rüşvet olduğu belirtilir⁵⁸. Sarrafların ise iltizam sisteminde vergi gelirlerinden önemli paylar aldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla mültezimin bir menfaat karşılığında yaptığı kefillik de İslam hukukunun kefalet hükümlerine aykırıdır.

Osmanlı Devleti'nde kredi ve finans kurumları uzun süre İslam geleneği içinde kaldı. İslam dininde faizin yasaklanmış olması, kredi ilişkilerinin gelişmesini engelledi. Bu nedenle de İslam dünyası faizli kredi işlevini görecekle başka yöntemler ve araçlar geliştirmeye çalıştı ve Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslim sarraflarca üstlenilen kefalet sistemi, faizin izin verildiği istisnai alanlardan biri oldu⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde "nukud-ı mevkufe" adı verilen faizle borç para verilmek üzere kurulmuş nakid vakıfları dışında yürürlüğe koyulan çeşitli mevzuatta da faiz hakkında hükümler bulunmaktadır⁶⁰. Örneğin 1268 / 1851 yılındaki Eytam (yetimler) Nizamnamesinde, faiz nisbeti, halka "onu on bir buçuk, kesesi altı kuruş on para" (%15), sarraflarla tüccarlara %12 olarak tespit edilmiştir. Verilen borç tutarının %50 fazlası için rehin alınacaktır. Bu nizamnamede 1280/ 1854 yılında yapılan değişikliğe göre, eytam paraları ile kuyruklu sarrafların ikrazlarında faiz

⁵⁸ Serahsi, M.Ahmed Ebü Sehl, el-Mebcut, 2. Bas, XX, Beyrut Daru'l- Ma'rife t.y, s. 32.

⁵⁹ Özsoy, İ., "Faiz", TDVİA, C. 12, s. 110-126.

⁶⁰ Para vakıfları için bkz. Çizakça, M., "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları", Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2000, www.tusev.org.tr_erisim 25.05.2014, s. 21 vd; Çizakça, M., "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823", Journal of the Economic and Social History of the Orient", Vol. 35, 1995, s. 313 vd.; Çizakça, M., Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993; Çiftçi, C., "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXIII, Sy. 36, 2004, s.79 vd.; Buluş, A., "Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları", Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sy. 16, 2009, s. 31; Güler, M., Osmanlı Devleti'nde Harameyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar), Tatar Yay., İstanbul 2002, s.17; Pamuk, İktisadî Tarih, s. 78-79.

nispeti ayda %1 olarak tespit edilmiştir. 1867 deki değişiklikte, bu faiz nispetleri, %12 ve 9 olarak değiştirilmiştir⁶¹.

Sarraflar, devletin maliyesini ve iltizam sistemini finanse ettikleri için askeri zümreden sayılır, yaptıkları faaliyetlerden normal piyasada belirlenen orandan biraz daha yüksek bir faiz almalarına izin verilirdi⁶².

D. KEFALETİN SONUÇLARI

Mültezimin ihaleyi kazanıp vergi toplama hakkını elde etmesiyle birlikte hazine ile mültezim adına borcu üstlenen sarraf arasında, alacaklı taahhüd eden ilişkisi, sarraf ile mültezim arasında ise ödünç veren borçlu ilişkisi doğmaktaydı.

Hazineden yapılan ihalelerde iltizam bedellerinin ödenme şeklini düzenleyen 1858 tarihli nizamnameye göre sarraflar hazineye mütaahhit olarak senet verirler ve borç tutarı taksidde bağlanırdı. Mültezim bedelin bir kısmını peşin olarak hazineye yatırırđ. Bu peşinat ve geri kalan taksitler genelde sarraflar tarafından ödenirdi. Dolayısıyla hazineye ödemeyi mültezim adına sarraf yapardı⁶³. Sarraflar, ya “sene-i muameleyi mahsuben” ya da “iki sene-i muameleyi mahsuben” taahhütlerde bulunurlardı⁶⁴. Bu şekilde sarraflar mültezimlerin bir veya iki yıllık gelirlerine mahsub edilmek üzere onlar adına borcu hazineye ödemeyi üstlenirlerdi.

Hazine ile sarraf arasındaki muamelede güzeşte yani faiz hazineye ait kanuna göre belirlenmekteydi. Aynı zamanda verdiği taahhüde aykırı hareket eden sarrafların da sorumluluğu yoluna gidilmekteydi⁶⁵. Taksitler zamanında ödenirse sorun çıkmaz, gecikme yaşanması durumunda ise hazinece çeşitli tedbirler uygulanırdı. 1851 yılında zimemât komisyonunun kurulmasıyla sarraf ve mültezimlerin hazineye borçlarını

---

⁶¹ *Otar*, İsmail “ Osmanlı Devleti’nde Faiz”, Yönetim, Yıl 10, Sy. 33, Mayıs 1999, s. 53-64.

⁶² *Akııldız*, Sarraflık, s. 164.

⁶³ *Şener*, A., Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yay, İstanbul 1990, s. 125.

⁶⁴ BOA, A.MKT.MVL, Nu: 130/46, 1278; BOA, A.MKT.MVL, Nu: 107/98, 23/L/1275.

⁶⁵ BOA, A. MKT, Nu:177/13, 01/R /1265 (Hicri).

zamanında ödememeleri durumunda alınacak tedbirler düzenlendi. Buna göre borç taksitini 10 gün geciktiren bir sarraf veya mültezim, borcunu faizi ile ödeyecek, eğer 2 ay içinde ödeyemezse iflas etmiş sayılacak ve evi dışında tüm malvarlığı borcuna karşılık gelmek üzere satılacaktı. Ancak Bab-ı Ali'ye geçerli bir mazeret bildirmesi durumunda borcunu 70 ila 120 gün arasında erteleyebiliyordu. Mültezimin sarrafa olan borcu için de aynı hüküm geçerliydi⁶⁶. Konu ile ilgili bir karar örneği şöyledir.

“1859 tarihli bir belgede sarraf Pekmezoğlu Oseb'in sene-i muameleye mahsuben taahhüdiyle 69 senesinden 87 yılına dek 18 yıl boyunca 11200 keseden 9400 kesesi takside bağlanan ve 542 kesesi ödenmiş ve geri kalan miktar için zimmeti görünmüş olduğu halde, şimdiye kadar zamanı gelen taksitleri mahsuben bir akçe vermemiş, bunun için ödemeyi taahhüt ettiği şartlar gereğince borcunu ödemesini zimmetinde olan alacaklarının elde edilmesiyle dahi ancak senelik 75 bin kuruş verebileceğini söylemesine bakılarak hakkında artık kanun hükümlerinin icrası gerektiği anlaşıldığından kazı köyünde tahminen 30 bin zirai araziye içeren bir bab konak, Galata'da dükkân vs tespit edilmiş, konağının şimdilik satılmamış ve kendisinde bırakılmış ancak hazineye çok borcu olmasına ve kendisine çok zaman tanınmış olmasına rağmen tek bir akçe ödeme yapmadığı dikkate alınmıştır. Artık sarrafın kendiliğinden akçe vermeyeceği anlaşıldığından kanunlarda belirtilen usullere göre konağının müzayede usulü ile satılarak borcuna karşılık geleceği ve arta kalan borçların yine kendisinden tahsil edileceği bildirilmiştir. Ayrıca sarrafın etraftan olan alacaklarının da doğru olup olmadığı tespit edilmesi ve doğru ise bu kimselerin sarrafa olan borçlarını hazineye ödemeleri Meclis- Vala'da görüşülmüş ve karara bağlanmıştır⁶⁷.

1867 nizamnamesine göre ise hazineye olan ödemelerde aksama olursa, taahhütte bulunan sarraf sınıf-ı evvelden ise borçlusu mültezimin mevcutlarından, yetmezse, emlak ve eşyalarının satılarak elde edilecek gelirlere karşılanırdı. Sınıf-ı sâni ise, borçlularındaki alacaklarından,

⁶⁶ Kış, S., Divan-ı Muhasebat (1862-1908), (Doktora tezi), Konya 2012, s. 16.

⁶⁷ BOA, A.MKT.MVL, Nu: 107/98, 23/L/1275.

sınıf-ı salis olması durumunda ise bizzat kendi malvarlığından temin edilirdi⁶⁸.

Sarrafin mültezime ödünç vermesi durumunda ise, mültezimler, sarrafların kefilliğine karşılık gelmek üzere bir tahvil verirlerdi. Mültezim vergileri topladıktan sonra sarrafa olan borcunu öder ve borcunu gösterir tahvili iade alırdı⁶⁹. Bu tahvilde, borcun miktarı, ne zaman ödeneceği, rehin gösterilen eşya ve diğer şartlar ayrıntılı olarak senette düzenlenir ve alınan akçe “imtiyazlı borç” olarak kabul edilip, kisesi beş kuruştan daha fazla faiz yürütülmezdi. Borçlunun rehin gösterdiği eşyalardaki istihkak iddiaları dikkate alınmaz bundan borçlu mesul tutulurdu. Rehin gösterilmemesi durumunda sarraf ve mültezim arasındaki faiz miktarı ise tarafların kararlaştırmalarına tabi olmakla birlikte kisesi bin akçeyi geçemezdi. Faizin belirlenmemesi durumunda ise yasal faiz devreye girer ve kisesi beş kuruştan hesaplanırdı. Ayrıca bu alacak adi borç olduğu için hukuk-ı adi yoluyla tahsil edilirdi⁷⁰. Diğer taraftan kırsal kesimlerde risk daha fazla olduğu için borçlanma faizi de yüksek miktarlara çıkardı⁷¹.

Sarraf ile mültezim arasındaki hesap işlemleri her yıl gözden geçirilirdi. Bu incelemede sarrafın zimmetinde fazlalık çıkması durumunda buna faiz uygulanıp uygulanmaması aralarında daha önce yapılmış anlaşmaya bağlıydı⁷².

Sarraf ile mültezim arasındaki ilişkide bir süre yer almayan devlet bu işlerin içerisine Tanzimat’la birlikte müdahil oldu. Zira mültezimin para göndermemesi, sarrafın taahhüdünü yerine getirmemesi devleti de zarara uğrattıyordu. Bunun için sarraflar bir dilekçe ile başvurup alacağının

---

⁶⁸ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

⁶⁹ BOA, *A.DVN*, Nu: 39/33, 21/N /1264 (Hicri); BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 54/99, 07/B /1269 (Hicri).

⁷⁰ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

⁷¹ BOA, *MVL*, Nu: 250/490, 5/N /1268 (Hicri); BOA, *HR.MKT*, Nu: 52/51, 7/S /1269 (Hicri); BOA, *A. MKT*, Nu:179/48, 12/R /1265 (Hicri).

⁷² BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

tahsil edilmesini merkezden talep ederdi⁷³. Merkez de ilgili yerin müşir ve mutasarrıflarına sarrafların alacaklarının tahsilini sağlamalarını emrederdi⁷⁴. Gerekirse tahsil işlemi için bir mübaşir görevlendirilirdi⁷⁵. Sarrafa olan borcunu ödemeyen mültezimler bu tahvile dayalı olarak icraya koyulurdu⁷⁶.

Borçlu mültezimin borcunu ödmeden mallarının başka birine devrini önleyici tedbirler alınırdı⁷⁷. Genellikle tahsilât mültezime ait emlaklerin satılması yoluyla yapılırdı⁷⁸. Mültezimler, sarrafa olan borcunun taksite bağlanmasını talep ederse emlaklerinin satılması bir süre bekletilebilirdi⁷⁹. Bazen de mültezimin çeşitli yerlerdeki alacakları sarrafa olan borçlarına mahsuben tahsil edilirdi⁸⁰.

Mültezim borcunu ödmeden ölürse terekesi mirasçıları borcu ödeyene dek zapt edilirdi⁸¹. Tereke hazineye olan borç düşülüp sarrafi da razı edildikten sonra mirasçılara devrolurdu⁸². Dolayısıyla mültezim tahsilden sonra mal-ı mirisini ödmeden ölmüşse sarrafa olan borcu terekesinden karşılanırdı⁸³. Aynı zamanda iltizam bedelini ödeyemeden ölmüşse bu kısım da mirasçılarından istenirdi⁸⁴.

⁷³ BOA, A.DVN, Nu: 60/84, 16/Ş /1266 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu: 64/7, 29/Z /1266 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu: 87/26, 24/C /1269 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu:133/52, 1274 (Hicrî).

⁷⁴ BOA, A.MKT, Nu: 235/67, 29/Z /1265 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu: 61/97, 14/L /1266 (Hicrî).

⁷⁵ BOA, A.MKT.MHM, Nu: 55/35, 22/B /1269 (Hicrî).

⁷⁶ BOA, HR.MKT, Nu: 22/2, 19/L /1264 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu: 41/38, 29/Z /1264 (Hicrî); BOA, A.DVN, Nu: 41/66, 29/Z /1264 (Hicrî); BOA, A.MKT, Nu: 216/48, 10/N /1265 (Hicrî); BOA, A.MKT, Nu: 216/69, 11/N /1265 (Hicrî); BOA, HR.MKT, Nu: 44/97, 11/C /1268 (Hicrî); BOA, A.MKT.NZD, Nu: 71/4, 05/R /1269 (Hicrî).

⁷⁷ BOA, HR.MKT, Nu: 302/49, 28/M /1276 (Hicrî).

⁷⁸ BOA, A. MKT.UM, Nu: 415/78, 02/M /1277 (Hicrî); BOA, A. MKT.MVL, Nu: 130/46, 04/S /1278 (Hicrî).

⁷⁹ BOA, MVL, Nu: 393/110, 01/M /1278 (Hicrî).

⁸⁰ BOA, A.MKT.UM, Nu: 558/65, 27/L /1278 (Hicrî).

⁸¹ BOA, MAD, 9758, s. 246; BOA, MAD, 9729, s.17,438; BOA, MAD, 9729, s.17; (BAY, s. 233-234)

⁸² BOA, MAD, 9758, s. 359-360, (BAY, s. 247)

⁸³ BOA, C.ML, Nu: 520/21249, 29/Ş /1267 (Hicrî); BOA, A.MKT.NZD, Nu: 117/16, 30/Z /1270 (Hicrî); BOA, A.MKT.MHM, Nu: 183/17, 25/L /1276 (Hicrî).

⁸⁴ BOA, HR.MKT, Nu: 305/45, 19/S /1276 (Hicrî).

Mültezimin tahsilden önce ölmesi durumunda ise vergi tahsili sarrafının uhdesinde bırakılırdı. Sarraf alacağına karşılık elde ettiği bu devirde alacağını karşıladıktan sonra kalan kısmı murislerine iade ederdi⁸⁵. Diğer taraftan taşrada sarraflarca yapılan ödemeler merkezde bizzat mültezimce yapılırdı. Bu durumda sorumluluk, hazineye olan borcunu geciktiren mültezime aitti. Dolayısıyla mültezimin hazineye olan borcu malvarlığı mahallinde satılarak karşılanır, sarrafın taahhüt ettiği senet de kendisine iade edilirdi⁸⁶. Ayrıca taksitlerini zamanında ödemeyenlerden “güzeşte” alınır ve bu tür kişilerin ihalelere girmeleri yasaklanırdı⁸⁷.

IV. SARRAFLARIN KEFALETİNE İLİŞKİN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

Sarraf kefaleti ve muameleleriyle ilgili uyuşmazlıkların çözümünü üstlenen birimler zaman içerisinde değişmiştir. Bu tür uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili dikkat çeken en önemli nokta yetim mallarına ve para vakıflarına ilişkin muamelelerde bile kadıların kontrolü söz konusuyken; burada kadıların yer almamasıdır. Şimdi bu birimlere kısaca göz atalım:

1. Sarraflarla mültezimlerin arasında çıkan uyuşmazlıklar uzun süre Darphane Nazırı⁸⁸ ya da Gümrük Emini başkanlığındaki özel mahkemeler tarafından çözüldü.

Sarrafa olan borcu nedeniyle mültezimlerin yargılanması merkezde yapılır, bunun için sorumlular merkeze çağrılarak ifadeleri alınırdı⁸⁹. Söz konusu uyuşmazlıkların mahallinde çözümlenmesi uygun görüldüğünde ise Darphane-i Amire'den bir mübaşir tayin edilerek merkeze ait görevlilerin bu

⁸⁵ BOA, *A.MKT*, Nu: 98/63, 03/Za/1263 (Hicrî).

⁸⁶ BOA, *C.ML*, Nu: 352/14460, 21/Ş /1266 (Hicrî).

⁸⁷ BOA, *A.MKT.NZD*, Nu: 15/70,02/Z /1266 (Hicrî); BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 52/52, 09/R /1269 (Hicrî); BOA, *A.MKT.NZD*, Nu: 74/30, 26/Ca/1269 (Hicrî); BOA, *A.MKT.MVL*, Nu: 107/98, 23/L /1275 (Hicrî).

⁸⁸ BOA, *A.MKT*, Nu: 70/62, 23/Ra/1263 (Hicrî).

⁸⁹ BOA, *A.MKT.DV*, Nu: 57/70, 22/B /1268 (Hicrî); BOA, *A.MKT.DV*, Nu:50/25, 22/Ra/1268 (Hicrî).

muhakemede hazır bulunması sağlanırdı⁹⁰. Ancak uyuşmazlıkların çözümü için kurulan komisyonlarda gayrimüslimlere daimi üye olarak yer verilemezdi⁹¹.

2. 1840 yılında kurulan Meclis-i Muhasebe-i Maliye her türlü mali konuların çözümlendiği bir birim olarak çalışmaya başladı.
3. 1851 yılında sarraf ve mültezimlerin hazineye olan borçlarını zamanında ödememelerine ilişkin uyuşmazlıkların çözümü Maliye Nezareti'nin bünyesinde kurulan Zimmemat Komisyonu'na bırakıldı. Komisyon bazı maliye memurları ile sarrafların ileri gelenlerinden oluşmaktaydı⁹².
4. Daha sonra sarrafların muhasebelerine uzun bir dönem hazine-i hassada oluşturulan Sarraflan Komisyonu'nda bakıldı⁹³.
5. Sarraflan Komisyonu devam ederken⁹⁴ bir yandan da sarrafların kefalete ilişkin uyuşmazlıkları Meclis-i Muhasebe-i Maliye'de çözümlendi⁹⁵.
6. 1858 yılında ise daha önce kurulan Meclis-i Muhasebe-i Maliye ve Zimmemat Komisyonu lağvedilerek yerlerine Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye adıyla iki ayrı meclis kuruldu. Sarraflarla mültezimlerin devletle veya birbirleri arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümü de Meclis-i Maliye tarafından halledildi. Bu iki meclis bir yıl sonra 1864 yılına kadar varlığı devam ettiren Meclis-i Muhasebe'ye dönüştürüldü⁹⁶.

⁹⁰ BOA, A. *MKT.UM*, Nu:18/8, 30/B /1266 (Hicrî); BOA, A. *DVN*, Nu:20/17, 12/Z /1262 (Hicrî).

⁹¹ BOA, A. *MKT*, Nu: 220/30, 06/L /1265 (Hicrî).

⁹² BOA, C. *ML*, Nu:228/9506, 20/B /1266 (Hicrî).

⁹³ BOA, *İ.DH*, Nu:260/16093, 04/M /1269 (Hicrî); BOA, *DH.SAİDd*, Nu:79/85, 29/Z /1270 (Hicrî).

⁹⁴ BOA, A. *DVN. MHM*, Nu: 27/23, 1275 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 1034/52, 18/C /1283 (Hicrî); BOA, A. *MKT.MHM*, Nu: 368/16, 09/B /1283 (Hicrî).

⁹⁵ BOA, A. *MKT.NZD*, Nu:147/78, 23/Ş /1271 (Hicrî).

⁹⁶ *Gürhan*, H. H., Sayıştay'ın Tarihsel Gelişimi, Sayıştay Dergisi, Sy. 25 (özel sayı), s. 38-39.

7. Meclis-i Muhasebe, Divan-ı Muhasebat'ın sarraf-mültezim ve devlet arasındaki uyuşmazlıkları çözme işini üstlenene kadar bu tür uyuşmazlıklara bakmaya devam etti⁹⁷. Bununla birlikte bu komisyonların süreklilik arz etmemesi nedeniyle Darphane-i Amire'nin yetkisinin ara ara devam ettiği görülmektedir⁹⁸.
8. 1860 tarihli Meclis-i Vala kararıyla sarraf esnafının mültezimler ile ilgili davalarının ticaret mahkemelerinde görülmesi kararlaştırıldı⁹⁹. Bu durum sarraf esnafını hoşnut etmese de¹⁰⁰ ticaret mahkemeleri kısa bir süre uyuşmazlıklara bakmaya devam etti¹⁰¹. Meclis-i Vala ise bu dönemde adeta sarraflara ilişkin uyuşmazlıklarda üst mahkeme durumundaydı¹⁰². Meclise zaman zaman derdest davaların dahi getirildiği görülmektedir¹⁰³.

⁹⁷ BOA, A. *MKT.NZD*, Nu: 28/90, 03/Ca/1267 (Hicrî); BOA, A. *MKT.NZD*, Nu: 316/89, 14/Z /1276 (Hicrî).

⁹⁸ BOA, A. *MKT.NZD*, Nu: 50/24, 09/Ca/1268 (Hicrî).

⁹⁹ BOA, *İ.MVL*, Nu: 436/19282, 20/S /1277 (Hicrî).

¹⁰⁰ BOA, *MVL*, Nu: 362/43, 10/Ş /1277 (Hicrî).

¹⁰¹ BOA, *MVL*, Nu: 379/138, 16/Ca/1278 (Hicrî).

¹⁰² BOA, *MVL*, Nu: 95/94, 03/S /1267 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu:122/14, 03/M /1268 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu:115/16, 22/B /1268 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu:122/55, 28/Z /1268 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu:147/26, 29/S /1270 (Hicrî); BOA, *MKT.NZD*, Nu: 396/58, 02/Ş /1278 (Hicrî); BOA, *MVL*,Nu: 385/35, 22/L /1278 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 373/57, 27/S /1278 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 379/95, 15/Ca/1278 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 393/88, 27/Z /1278 (Hicrî); BOA, *MVL*,Nu: 406/24, 15/Ca/1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 406/90, 26/C /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 418/31, 22/Z /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 397/39, 29/M /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 398/97, 10/S /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 397/33,17/S /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 399/59, 29/S /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 401/42, 19/Ra/1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 404/41, 13/Ca/1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 404/46, 22/Ca/1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 415/36, 10/Za/1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 649/2, 28/Za/1279 ; BOA, *MVL*, Nu: 398/94, 17/S /1279 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 427/100, 07/R /1280 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 432/96 ,15/L /1280 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 463/ 17, 26/Ş /1281 (Hicrî) ; BOA, *MVL*, Nu: 447/106, 03/S /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 445/153, 11/R /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 460/34, 17/Ş /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 462/36, 18/Ş /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 464/91, 10/L /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 464/114, 14/L /1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 449/87, 25/Za/1281 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 473/19, 03/M /1282 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 472/30, 16/M /1282 (Hicrî).

¹⁰³ BOA, *MVL*, Nu: 551/76, 21/N /1284 (Hicrî).

9. 1862 yılında Divan-ı Muhasebat'ın kurulmasıyla birlikte sarraf mültezim ve hazine arasındaki uyuşmazlıklar yavaş yavaş bu birime aktarılmaya başlandı¹⁰⁴. O zamana kadar Meclis-i Vala, bu tür uyuşmazlıkların çözümünde zaten Divan-ı Muhasebat ile yazışmaktaydı¹⁰⁵.
10. Nihayet 1867 tarihli Sarraf ve Mültezimlere ilişkin Nizamname¹⁰⁶ ile birlikte sarrafların hazine ile ilgili davalarının görülmesi tamamen Divan-ı Muhasebat'ta bırakıldı. Diğer birimlerle olan uyuşmazlıklarının ise Hazine-i Hassa'da kurulacak bir komisyon marifetiyle çözümleneceği kararlaştırıldı¹⁰⁷.

Divan-ı Muhasebat'ın muhakeme dairesinde ayrı bir birim olarak oluşturulan bu özel kurulun (heyet-i muhtelite) üçü muhakemat dairesi üyesi diğer üçü ise itibarlı sarraflar arasından belirlenmiş toplam 6 üyesi bulunuyordu. Kararlar, “ekseriyet âra” yani oy çoğunluğuyla alınır, Divan-ı Muhasebat riyasetince Bab-ı Âlî'ye arz edilir ve buradan buyurulacak irade-i seniyye üzerine icra edilirdi. Kurula Divan-ı Muhasebat'tan katılacak üyeler divan riyasetince belirlenirdi. Ayrıca kararların tarafsız bir şekilde hakkaniyet çerçevesinde verilmesi için üyelerin dengeli dağılımı sağlanır ve katılan üyelere yemin ettirilirdi. Kurul üyelerinin en fazla bir yıl görev yapabilmesi yine tarafsızlığı sağlamaya yönelik bir diğer uygulamaydı. Bununla birlikte üyelerin bir yıldan önce kanunda sayılan istisnalar dışında azli mümkün değildi.

Yalnızca sarrafların esnaflık işlemleri ve bütün taahhütlerine ilişkin uyuşmazlıklarına bakan bu heyet, her hafta belirlenen günlerde toplanmaktaydı. Geçerli bir özür ile gelemeyen Divan-ı Muhasebat üyesi yerine muhakeme dairesinden başka bir üye, sarrafanın yerine ise

¹⁰⁴ BOA, *MVL*, Nu: 423/129, 03/S /1280 (Hicri); BOA, *MVL*, Nu:856/49, 26/S /1281 (Hicri).

¹⁰⁵ BOA, *MVL*, Nu: 992/68, 30/M /1281 (Hicri).

¹⁰⁶ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).

¹⁰⁷ BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 26/Za/1284 (Hicri); BOA, *MVL*, Nu: 550/12, 10/C /1284 (Hicri).

Sarraflar Kethüdası ya da muavini katılırdı. Yine uyuşmazlığın üye sarraflardan birisini ilgilendirmesi durumunda da o toplantıya onun yerine Sarraflar Kethüdası ya da muavini giriyordu. Hazine ile mütaahid sarraflar arasındaki uyuşmazlıklarda ise muhakkak hazineden bir görevli hazır bulundurulurdu. Meclis-i Vala bu dönemde de temyiz merci olmaya devam etti. Haksız çıkan taraf karar tarihinden itibaren üç ay içerisinde temyiz başvurusu yapabiliyordu¹⁰⁸.

Ancak sarraf esnafının muamelat ve muhakemelerine dair davaların Divan-ı Muhakemat-ı Maliye'de görülmesi uzun sürmedi¹⁰⁹. Sarrafların ayrı bir komisyon tarafından hesap ve davalarının görülmesi imtiyazı kaldırarak diğer fertlere uygulanan muamelenin bunlara da uygulanması ve sarrafların davalarına Ticaret Nezareti'nde kurulacak bir komisyon tarafından bakılması kararlaştırıldı¹¹⁰. Divan-ı muhasebat daha önce baktığı davalara ilişkin kayıtları da Ticaret Nezareti'ne devretti. Divan-ı Muhakemat-ı Maliye ise bu tür davalardaki görevini temyiz merci olarak bir süre daha sürdürdü.

V. SONUÇ

Sarraf esnafı Osmanlı Devleti'nde genel olarak iç borçlanma kaynağı ve dış borçlanmada temel aracı olma konumlarının ötesinde devletin idari ve mali politikasının temel taşı olan mültezimlere kefil olarak para finansmanını temin ettiler.

Mültezimlerin ihalelere girebilmeleri güvenilir bir kefil bulmalarına bağlıydı. O dönemde bu görevi para finansmanı konusunda uzmanlaşan sarraflar üstlendi. Sarrafların mültezimlere kefaleti önemliydi. Çünkü vergi gelirlerini toplama işinin, mültezimlerce üstlenilmesiyle birlikte

---

¹⁰⁸ BOA, *MVL*, Nu: 506/47, 01/Ca/1283 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 522/126, 01/Z /1283 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 536/35, 05/S /1284 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 513/112, 24/M /1284 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 528/89, 21/S /1284 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 538/68, 27/S /1284 (Hicrî); BOA, *MVL*, Nu: 539/93, 06/Ra/1284 (Hicrî).

¹⁰⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 418/77, 14/Ca/1285 (Hicrî).

¹¹⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 403/94, 08/Z /1284 (Hicrî); BOA, *C.DH*, Nu:201/10041, 29/M /1290 (Hicrî); BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 471/57, 10/Za/1290 (Hicrî).

hazineye yapılacak peşin ödemelerin önemli bir kısmı mültezimler adına sarraflarca yapılmaya başlandı. Diğer taraftan iltizam bedellerinin giderek artması ve tek başına ödeme yapmanın güçleşmesi, sarrafların bu sektöre daha da fazla dâhil edilmesini gerektirdi.

Hazineye mültezim adına taahhütlerde bulunan bu grubun vergi gelirlerinden hatırı sayılır derecede kar elde etmeleri dikkat çekicidir. Sarraflar mültezimlerin hazineye olan borçlarını oldukça kabarık bir faiz karşılığında üstlenmişlerdir. İslam hukukunda kefalet ve karz hukuki işlem olarak kabul görmekle birlikte bu tür işlemlerde faiz yasaklanmıştır. Bu nedenle Osmanlı uygulamasında vergi sektöründeki karz ve borçlanma taahhüdlere çoğunlukla gayrimüslimlerce üstlenilmiştir. Zira mukataat defterlerinde mukataanın kime iltizam verildiği ile ilgili kayıtların sonunda yer alan imzaların önemli bir kısmının gayr-i müslim sarraflara ait olduğu görülmektedir.

Her sistemde olduğu gibi kefalet siteminde de taahhütlerin yerine getirilmemesi ya da geciktirilmesi nedeniyle çeşitli aksamalar yaşandı. Merkezi hazine, bir yandan ödemeleri geciktiren sarrafların sorumluluğu yoluna giderken diğer taraftan sabit vergi gelirlerini garanti altına almak için sarrafların mültezimlerden olan alacaklarını da kendi görevlileri aracılığıyla tahsil etti. Dolayısıyla merkez, hem hazine-sarraf hem de sarraf-mültezim arasındaki dengeyi korumaya çalıştı.

Sarrafların kefaletinin vergi toplama sektöründe başarılı olup olmadığı tartışılabilir. Zira sarrafların giderek güçlenmeleri, mültezimlerin sarraflardan aldıkları borcun faizini bile ödeyemeyerek borç batağı içinde kalmaları buna bağlı olarak da daha fazla vergi için halkı yıpratmaları bu sistemin olumsuzlukları olarak söylenebilir. Bununla birlikte kabul edilmelidir ki devlet uzun bir dönem sarraflar aracılığıyla risksiz bir şekilde hazine gelirlerini sabitlemiş böylece gelecek dönemlere ait planlarını bu güvenceyle yapabilmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdullah BAY,** Trabzon Eyaleti'nde Müttagallibe Hareketleri ve Âyanlık, (doktora tezi), Erzurum 2007. (Âyanlık).
- Abdülkadir BULUŞ,** “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları”, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sy. 16, 2009.
- Abdüllatif ŞENER,** Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul, İşaret Yay, 1990.
- Ahmet AKGÜNDÜZ,** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, (Kanuni devri), C. 6, FEY Vakfı Yay, İstanbul 1993.
- Ahmet TABAKOĞLU,** *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay, İstanbul 1985.
- Ahmet UZUN,** “Tanzimat Döneminde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar 1840-60”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 39. Seri, 2001.
- Ali AKYILDIZ,** “Sarrafılık”, *TDVİA*, C. 36. (Sarrafılık).
- Biltekin ÖZDEMİR,** Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay, Ankara 2010.
- Cafer ÇİFTÇİ,** “18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXIII, Sy. 36, 2004.
- Celâl YENİÇERİ,** “Cehbez”, *TDVİA*, C. 7.
- Charles ISSAWI,** The Economic History of Turkey-1804-1914, The University of Chicigo Pres, Chicago and London 1980.

- Ebu Abdillah Muhammed b. İsmil BUHARİ**, Sahihu'l-Buhari, I-VIII, Kefale, 3, İstanbul1401.
- Eftal BATMAZ**, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2000.(İltizam).
- Elmalı Muhammed Hamdi YAZIR**, Hak Dini Kur'an Dili, C. II, Feza Yay, İstanbul.
- ENGELHARDT**, Tanzimat ve Türkiye, (çev. Ali Reşad), Kaknüs Yay, İstanbul 1999.
- GÜRHAN H. Hüseyin**, Sayıştay'ın Tarihsel Gelişimi, Sayıştay Dergisi, Sy. 25 (özel sayı).
- H.Yunus APAYDIN**, “Karz”, TDVİA, C. 24. (Karz)
- H.Yunus APAYDIN**, “Kefalet”, TDVİA, C. 25. (Kefalet)
- Halil CİN- Gül AKYILMAZ**, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1995.(Feodalite)
- Halil CİN, - Ahmet AKGÜNDÜZ**, Türk Hukuk Tarihi, 2. Bas, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1995.
- Halil CİN, - Gül AKYILMAZ**, Türk Hukuk Tarihi, 4. Bas, Sayram Yay, Konya 2011.
- Halil CİN**, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 3. Bas, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya 1992.
- Halil İNALCIK**, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım, (ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998.
- Haydar KAZGAN**, Galata Bankerleri, TEB, Orion Yayınevi, Ankara 2005.
- İ.Hakkı UZUNÇARŞILI**, Osmanlı Tarihi, 3. Bas, C. I, Ankara 1983.

- İsmail OTAR,** “ Osmanlı Devleti’nde Faiz”, Yönetim, Yıl 10, Sy. 33, Mayıs 1999.
- İsmail ÖZSOY,** “Faiz”, TDVİA, C. 12.
- M. Yaşar DURUKAN,** “Resmen Hortumlanan Banka”, Aksiyon Dergisi, 22 Aralık 2001, www.aksiyon.com.tr. Erişim 15.11.2012.
- Mehmet Genç,** “İltizam”, TDVİA, C. 22. (İltizam).
- Mehmet GENÇ,** “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973 (ed: Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975.
- Mehmet GENÇ,** “Osmanlıda İltizam Rejimi ve Değişmeleri”, Akademik Tarih, www.akademiktarih.com, erişim 13.06. 2012.(İltizam Rejimi).
- Muhammed b.Ahmed Ebü Sehl SERAHSİ,** , el-Mebcut, 2. Bas, Beyrut Daru’l- Ma’rife, , t.y, XX.
- Murat ÇİZAKÇA,** “Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 35, 1995.
- Murat ÇİZAKÇA,** “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları”, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2000, www.tusev.org.tr, erişim 25.05.2014.
- Murat ÇİZAKÇA,** Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993.
- Murat KORALTÜRK,** “Osmanlı Devleti’nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”, Osmanlı, İktisat (Edit. Cem Oğuz, Kemal Çiçek), C. 3, Ankara 1999.
- Mustafa GÜLER,** Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar), Tatav Yay., İstanbul 2002.

- Mustafa, AKDAĞ,** “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, DTCFD, C. III, Sy. IV, 1945.
- Muzaffer SENCER,** “Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, Amme İdaresi Dergisi, C. 17, Sy. 2, 1984.
- Ömer Lütfü BARKAN,** "1070-71/1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", İFM, XVIII-4, 1960.
- Salih KIŞ,** Divan-ı Muhasebat (1862-1908), (Doktora tezi), Konya 2012.
- Sebahattin ZAİM,** slâm-İnsan Ekonomi, Yeni Asya Yay, İstanbul 1995.
- Seyfettin GÜRSEL,** “Osmanlı Dış Borçları”, Osmanlı, İktisat (Edit: Kemal Çiçek-Cem Oğuz), C. 3, Ankara 1999.
- Şevket PAMUK,** Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi -1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2005. (İktisadî Tarih).
- Yaşar YÜCEL,** “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, Belleten, C. XXXVIII, No: 152, 1974.
- Yavuz CEZAR,** “The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, Frontiers of Ottoman Studies, (ed. Colin İmber-Keiko Kiyotaki), Vol. 1, New York 200. (The Role of the Sarrafs).
- Yavuz CEZAR,** Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih), Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Zafer TOPRAK,** “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul 1985.
- Zafer TOPRAK,** Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Ankara, Yurt Yay, 1982.

ARŞİV BELGELERİ

- BOA, A.*MKT.MVL*, Nu: 130/46, 1278 (Hicrî).
BOA, A.*MKT.NZD*, Nu: 71/4, 05/R /1269 (Hicrî).
BOA, A. *DVN*, Nu: 20/17, 12/Z /1262 (Hicrî).
BOA, A. *DVN. MHM*, Nu: 27/23, 1275 (Hicrî).
BOA, A. *MKT*, Nu: 177/13, 01/R /1265 (Hicrî)
BOA, A. *MKT*, Nu:179/48, 12/R /1265 (Hicrî).
BOA, A. *MKT*, Nu:220/30, 06/L /1265 (Hicrî).
BOA, A. *MKT*, Nu:70/62, 23/Ra/1263 (Hicrî).
BOA, A. *MKT. DV*, Nu:50/25, 22/Ra/1268 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.MHM*, Nu: 368/16, 09/B /1283 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.MVL*, Nu. 130/46, 04/S /1278 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.NZD*, Nu:147/78, 23/Ş /1271 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.NZD*, Nu:28/90, 03/Ca/1267 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.NZD*, Nu:316/89, 14/Z /1276 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.NZD*, Nu:50/24, 09/Ca/1268 (Hicrî) .
BOA, A. *MKT.UM*, Nu: 415/78, 02/M /1277 (Hicrî).
BOA, A. *MKT.UM*, Nu:18/8, 30/B /1266 (Hicrî).
BOA, A.*AMD*, Nu: 5/76, 08/L /1264 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 39/33, 21/N /1264 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 41/38, 29/Z /1264 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 41/66, 29/Z /1264 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 60/84, 16/Ş /1266 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 61/97, 14/L /1266 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 87/26, 24/C /1269 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 133/52, 1274 (Hicrî).
BOA, A.*DVN*, Nu: 64/7, 29/Z /1266 (Hicrî).
BOA, A.*MKT*, Nu: 216/48, 10/N /1265 (Hicrî).
BOA, A.*MKT*, Nu: 216/69, 11/N /1265 (Hicrî).
BOA, A.*MKT*, Nu: 235/67, 29/Z /1265 (Hicrî).
BOA, A.*MKT*, Nu: 98/63,03/Za/1263 (Hicrî).
BOA, A.*MKT. DV*, Nu: 57/70, 22/B /1268 (Hicrî).

- BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 183/17, 25/L /1276 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*, Nu. 52/52, 09/R /1269 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 55/35, 22/B /1269 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 403/94, 08/Z /1284 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 418/77, 14/Ca/1285 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*. Nu: 471/57, 10/Za/1290 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MVL*, Nu: 107/98, 23/L /1275 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MVL*, Nu: 107/98, 23/L/1275.
BOA, *A.MKT.NZD*, Nu: 117/16, 30/Z /1270 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.NZD*, Nu: 15/70,02/Z /1266 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.NZD*, Nu: 74/30, 26/Ca/1269 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.UM*, Nu: 558/65, 27/L /1278 (Hicrî).
BOA, *C.DH*, Nu: 201/10041, 29/M /1290 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu. 330/13542, 05/N /1167 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu: 206/520, 23/S /1266 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu: 323/13334, 07/Za/1257 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu: 352/14460, 21/Ş /1266 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu: 520/21249, 29/Ş /1267 (Hicrî).
BOA, *C.ML*, Nu: 228/9506, 20/B /1266 (Hicrî).
BOA, *DH.SAİDd*, Nu:79/85, 29/Z /1270 (Hicrî).
BOA, *HR.MKT*, Nu: 22/2, 19/L /1264 (Hicrî).
BOA, *HR.MKT*, Nu: 302/49, 28/M /1276 (Hicrî).
BOA, *HR.MKT*, Nu: 44/97, 11/C /1268 (Hicrî).
BOA, *HR.MKT*, Nu: 305/45, 19/S /1276 (Hicrî).
BOA, *HR.MKT*, Nu: 52/51, 7/S /1269 (Hicrî).
BOA, *İ. MMS*, Nu: 35/1458, 16 Mart 1867 (Miladi).
BOA, *İ.DH*, Nu: 260/16093, 04/M /1269 (Hicrî).
BOA, *İ.MMS*, Nu: 35/1458, 26/Za/1284 (Hicrî).
BOA, *İ.MVL*, Nu: 436/19282, 20/S /1277 (Hicrî).
BOA, *MKT.NZD*, Nu: 396/58, 02/Ş /1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 250/490, 5/N /1268 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 393/110, 01/M /1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 536/35, 05/S /1284 (Hicrî).

- BOA, *MVL*, Nu: 362/43, 10/Ş /1277 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 462/36, 18/Ş /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 538/68, 27/S /1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 550/12, 10/C /1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu:1034/52, 18/C /1283 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu:115/16, 22/B /1268 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu:122/14, 03/M /1268 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu:122/55, 28/Z /1268 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu:147/26, 29/S /1270 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 373/57, 27/S /1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 379/138, 16/Ca/1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 379/95, 15/Ca/1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 385/35, 22/L /1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 393/88, 27/Z /1278 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 397/33, 17/S /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 397/39, 29/M /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 398/94, 17/S /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 398/97, 10/S /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 399/59, 29/S /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 401/42, 19/Ra/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 404/41, 13/Ca/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 404/46, 22/Ca/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 406/24, 15/Ca/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 406/90, 26/C /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 415/36, 10/Za/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 418/31, 22/Z /1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 423/129, 03/S /1280 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 427/100, 07/R /1280 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 432/96 ,15/L /1280 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 445/153,11/R /1281 (Hicrî)
BOA, *MVL*, Nu: 447/106, 03/S /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 449/87, 25/Za/1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 460/34, 17/Ş /1281 (Hicrî).

- BOA, *MVL*, Nu: 463/ 17, 26/Ş /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 464/114, 14/L /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 464/91, 10/L /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 472/30, 16/M /1282 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 473/19, 03/M /1282 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 506/47, 01/Ca/1283 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 513/112, 24/M /1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 522/126, 01/Z /1283 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 528/89, 21/S /1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 539/93, 06/Ra/1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 551/76, 21/N /1284 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 649/2, 28/Za/1279 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 856/49, 26/S /1281 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 95/94, 03/S /1267 (Hicrî).
BOA, *MVL*, Nu: 992/68, 30/M /1281 (Hicrî).
BOA, *A.MKT.MHM*, Nu: 54/99, 07/B /1269 (Hicrî).

